

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

НИКОЛАЄНКО МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

**СПОЖИВЧА І ПРОМИСЛОВА
КООПЕРАЦІЯ В КРИМУ
(1921 - 1929).**

Економічна
~~07.00.04~~ - історія України
08.01.04 та історія
екоп. думки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Харків - 1997.

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Сімферопольському державному університеті.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, проф.
Дементьев
Микола Єгорович.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук
Лантух
Валерій Васильович,

кандидат історичних наук, доц.
Головко
Борис Георгійович.

Провідна організація:

Дніпропетровський
державний університет

Захист відбудеться " 4 " квітня 1997 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.02.02.08 в Харківському державному університеті (адреса: 310077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. IV - 65).

З дисертацією можна ознайомитись в Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету.

Автореферат розісланий "27" лютого 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.П.Пуґач

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Кооперація є невід'ємним структурним елементом соціально-економічної та політичної системи сучасного суспільства. Необхідно відзначити, що саме кооперація відіграє неабияку роль у реалізації саморегулювання економіки в попитах і потребах суспільства, у відповідаючому суспільним вимогам науково-технічного потенціалу, в освоєнні нових технологій. Кооперація може і, без сумніву, повинна виступати у формі дрібних і середніх господарських структур, які легко й швидко реагують на попит населення, що швидко змінюється.

Початкова мета кооперації одна - шляхом самостійно організованого виробництва, споживання, будівництва, кредиту поліпшити матеріальне становище членів суспільства в дусі самостійності та взаємодопомоги. Таке спрямування є запорукою успішного розвитку кооперації.

В двадцятих роках цього століття споживчі товариства і кустарні промислові артілі посідали значне місце в господарському житті Криму та існували в кожному місті і великих поселеннях.

В Криму споживча та промислова кооперація мають багаті традиції. Міцне фінансове становище, успішне вирішення продовольчої проблеми, активна культурно-освітня діяльність робили кооперацію досить привабливою в очах населення.

Об'єктом дослідження обрано історію споживчої та промислової кооперації в Криму: характерні особливості, проблеми, об'єднання в спілки, боротьба з псевдокооперативами, культурно-освітня діяльність. Ці питання актуальні, тому що в цей час кооперація розвивається часто без врахування історичного досвіду і традицій.

Хронологічні межі роботи на вказаній території збігаються з одного боку з часом відновлення артілей та об'єднуючих їх спілок після руйнівних наслідків громадянської війни, створенням нових товариств /1921/, і з другого - початком активного втручання держави в діяльність кооперації /1929/, що зрештою привело до ліквідації основ кооперативної справи, яка набула в роки проведення нової економічної політики значного розмаху.

Територіальні межі дослідження: Крим від початку 1921 року до 1929 року.

Ступінь наукової розробки теми. Кооперація була важливим складовим елементом нової економічної політики, яка здійснювалася у

1921 - 1928 рр. Неп привертав велику увагу дослідників. В узагальнюючих працях, як правило, знаходяться згадки або про кооперацію взагалі, або про місце споживчої та промислової кооперації в становленні товарообігу. Тут же ми зупинимося лише на тих, які в більшій мірі відповідають обраній темі і мають безпосереднє відношення до неї.

Вивчення процесів розвитку кооперації було розпочате ще у 20-х рр. У збірках, журналах і газетах друкувалися численні статті, присвячені як проблемі в цілому, так і конкретним її аспектам. Авторами їх, як правило, були економісти, працівники-практики, керівні діячі Держплану, Центросоюзу, Наркомвнуторгу, Наркомфіну. Статті мали оглядовий характер або висловлювали позицію автора щодо конкретного питання про стан і розвиток кооперативного будівництва, бо кооперація була покликана стати основним видом торгівлі в майбутньому суспільстві. Це статті О.Меркулова, М.Балабанова, О.Рикова, В.Целлариуса та інші¹.

Був зроблений аналіз місця та ролі кооперації в народному господарстві. Автори, відзначаючи масштаб розвитку кооперації, намагалися об'єктивно з'ясувати причини негативних явищ. Це праці Н.В.Мещерякова, Д.І.Ілімського-Кутузова, Л.Хинчука, М.Балабанова та інші.²

Значна увага аналізу положення промислової кооперації у СРСР відводилася у роботах Я.С.Розенфельда, В.В.Гнусова, В.М.Мілютіна, Д.Д.Генкіна та інших.³

¹Меркулов А. Исторический очерк потребительской кооперации в России //Кооперативная жизнь.- 1919.- № 2.- С. 57-69; Балабанов М. История рабочей кооперации в России //Вестник рабочей кооперации.- 1919.- № 1-2.- С.3-17; Рыков А. Значение и задачи кустарной промышленности в народном хозяйстве //Вестник кустарной промышленности.- 1921.- № 1.-С.3-6; Целлариус В. Кооперативная торговля на Украине к концу 1923 г. //Торговля Украины в 1923 г.- С. 109-127; Свинцев Ф. Потребительская кооперация и качество обслуживания потребителя //Хозяйство Украины.- 1928.- № 5.- С.44-53; Генкин А. Вопросы рационализации в системе потребительской кооперации //Кооперативне будівництво.- 1929.- № 11-18.- С.3-7; Хейсин М. Исторический очерк кооперации в России //Кооперативная жизнь.- 1928.- № 2.-С. 13-29 та інші.

²Мещеряков Н.В. Задачи современной кооперации.- М., 1922; Илимский -Кутузов Д.И. Кризис кооперации.- М., 1922; Хинчук Л. Кустарная промышленность и промысловая кооперация к XIV партконференции.- М., 1925; Балабанов М. Общее учение о кооперации.- М.-Л., 1928 та інші.

³Розенфельд Я.С. Промышленная политика СССР.- М., 1926; Милютин В.М. Аграрная политика СССР.- М., 1926; Гнусов В.В. Кустарная металлическая промышленность и промысловая кооперация.- М., 1928; Генкин Д.Д. Законодательство о промысловой кредитной кооперации.- М., 1928 та інші.

Автори розглядають питання розвитку промисловості та її взаємовідношення з кооперацією, підкреслюючи, що важливим завданням промкооперації є організація збуту дрібної кустарної промисловості. Більшість дослідників обґрунтовують необхідність жорсткого державного регулювання та затверджують, що кооперативні форми господарства є перехідною формою до соціалізму, "помічником у справі соціалізму лише на певному не такому вже й тривалому шляху".¹

Вивчалися питання податкової, кредитної і цінової політики, які мали безпосереднє відношення до розвитку усіх видів кооперації. Це роботи П.П.Гензеля, І.Г.Борисова, М.Д.Кондратьєва та інші.²

При дослідженні процесів у кооперативному русі неможливо обійти увагою роботи О.В.Чаянова.³ Незважаючи на те, що Чаянов займався лише проблемами сільськогосподарської кооперації, його наукові висновки впливали і на інші види кооперації. При цьому автор підкреслював, що рішення проблем кооперування полягає у шляху набування досвіду, економічного потенціалу.

У Криму у цей період друкуються література, присвячена споживчій та промисловій кооперації, яку можна поділити на три групи. До першої відносяться роботи, автори яких були досвідченими кооперативними робітниками та економістами. Це роботи А.А.Петровського-Ілленка, У.Боданинського, П.Нікольського.⁴ Вони вивчали промислову кооперацію, проблеми об'єднання, збуту, кредитування. Питання споживчої кооперації були розглянуті у дослідженнях М.Бененсона, І.І.Штвана, Е.М. Фішера, В.І.Льова.⁵

До другої групи відносяться різного роду збірники, бюлетені, де зібран матеріал та надруковані теоретичні статті по кооперації.⁶

¹Мещеряков Н.В. Кооперация и социализм.- М., 1920.- С. 16.

²Гензель П.П. Система налогов Советской России.- М.-Л., 1924; Борисов И.Г. Цены и торговая политика.-М., 1925; Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики: Предварительный эскиз.-М., 1911 та інші.

³Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации.- М., 1919; Він же. Краткий курс кооперации.- М., 1925, та інші.

⁴Петровский-Ильенко А.А. Промышленность Крыма.-Симферополь, 1928; Боданинский У. Кустарные промыслы и кооперация.-Симферополь, 1930; Никольский П. Кооперация и промыслы Бахчисарая.- Симферополь, 1931.

⁵Бененсон М. Экономические очерки Крыма.- Симферополь, 1922; Штван И.И. Потребительские общества Симферополя.- Симферополь, 1924; Фишер Э.М. Крымсоюз с начала существования.- Симферополь, 1926; Львов В.И. Кооперация в Крыму.- Симферополь, 1926.

⁶Весь Крым /1921-1925/- Симферополь, 1926; Советскому Крыму десять лет.- Симферополь, 1930; та інші.

До третьої групи можна віднести роботи пропагандистсько-агітаційного характеру.¹ З середини 30-х років майже не друкуються статті або праці, які б мали відношення до даної теми.

Роботи, щодо промислової кооперації, у цей період в своїй більшості почали носити практичний, інструктивний характер.²

Таким чином, література 30-х - першої половини 50-х років кількісно та якісно значно поступається літературі попереднього періоду. Для цих робіт характерні вузька джерельна база та зневажливе ставлення до кооперації.

Новий етап у вивченні історії кооперації Радянської держави - це друга половина 50-х - перша половина 80-х років. В цей період з'явилися наукові дослідження, в яких розглядалася політика Комуністичної партії щодо кооперації³, політика цін, а також податкова та кредитна політика, як важелі регулювання кооперації, баланс вартісного обміну між містом і селом.⁴ На цьому етапі задовільно та докладно аналізується процес утягування дрібних промислів до соціалістичного будівництва, де, безумовно, позитивними та головними показниками є темпи кооперування і валові показники. Йшов процес набування фактичного матеріалу, розширювалося коло досліджень, до наукового обігу були введені нові документи, ретельніше аналізувався практичний досвід роботи. Ширше, але в обережній формі, часто тільки у критичній, почали використовуватися роботи закордонних дослідників. З'явилася і монографія В.П.Дмитренка, яка, по суті, стала першою спробою дослідження торговельної політики держави на початку непу.⁵

¹Купкин Р., Храмовский С. 10 лет промкооперации Крыма.- Симферополь, 1935; Левшин П.И. Советская кооперация в Крыму.- Симферополь, 1936 та інші.

²Гнусов В.И., Розанов А.В. Промышленная статистика промышленной кооперации.- М., 1954; Данилевич Е.К. Ценообразование в промышленной кооперации.- М., 1954; Фролов К.Н. Организация работы правления промышленной артели.- Киев, 1955; Пеньков Е.Г. Анализ хозяйственной деятельности промышленной артели.- М., 1956 та інші.

³Гамаюнов В.М. Большие перемены. Ленинский кооперативный план и его осуществление в СССР.- М., 1969; Морозов А.Ф. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической.- М., 1969; Дмитренко В.Н., Морозов А.Ф., Погодин В.И. Партия и кооперация.- М., 1978, та інші.

⁴Малафеев А.М. История ценообразования в СССР /1917-1963/.- М., 1964; Галь И.М. Развитие кредитных отношений в переходный период от капитализма к социализму /1921-1929/.- Киев, 1968; Вайнштейн А.А. Цены и ценообразование в СССР в восстановительный период.- 1921-1928 гг.- М., 1972 та інші.

⁵Дмитренко В.П. Торговая политика Советского государства после перехода к непу. 1921-1924.-М., 1971.

Монографія В.Т.Дронова¹ присвячена комплексному філософсько-соціологічному дослідженню, місця і ролі кооперації як форми зв'язку з різноманітними суспільно-економічними формаціями. Автор піднімає питання щодо збільшення ролі кооперації в історії суспільства.

Широке розроблення проблем кооперування кустарно-промислової галузі у 20-ті роки здійснено у дослідженнях В.Г.Егорова і А.В.Вороніна.² Незважаючи на те, що ці роботи ще не вільні від ідеологічних штампів, вони містять багатий фактичний матеріал та відображають стан історичної думки у цей період.

У кінці 80-х на початку 90-х рр. перед істориками відкрились більш широкі можливості дослідити розглядану проблему у зв'язку з поширенням доступу до архівних фондів. Були введені в обіг нові матеріали, які дозволяли послідовно вивчити тенденції розвитку кооперації у період непу, її політичну, економічну та соціальну значимість.

В останні роки з'явилися історичні дослідження про непу, її можливості, кризи, перспективи.³ Поставлені в них питання утворюють базу для подальшого аналізу та роздумів. Наприклад, в статті В.П.Дмитренка⁴ звертається увага на те, що ефективність кооперативної і державної торгівлі в роки непу оцінювалася не за повнотою задоволення потреб населення, а за ступенем витискування приватної торгівлі, підкреслюючи необхідність нового підходу при вивченні історії непу.

Таким чином, протягом 20-х -першої половини 90-х років у вітчизняній історіографії досліджувалися лише деякі питання кооперації періоду 20-х років. Але питання розвитку споживчої та промислової кооперації ще не з'ясовують належну мірою основних проблем, пов'язаних з розвитком кооперативного руху. Відсутні узагальнюючі праці і про розвиток кооперації в Криму. Зроблений огляд наукової літератури, яка стосується

¹Дронов В.Т. Диалектика развития общественной кооперации: теоретический и методологический аспекты исследования.-М.-Л., 1989.

²Егоров В.Г. Социалистическое кооперирование кустарей и ремесленников в СССР в 20-е годы: Автореф. дис...к.ист.н.-М., 1989; Воронин А.В. Кооперативная политика советской власти в начале нэпа и крах идеологии "старого кооперативизма": Автореф. дис...к.ист.н.- М., 1988.

³Каким быть нэпу: дискуссии 20-х годов. Статьи и современный комментарий.- Л., 1989; Пути развития: дискуссии 20-х годов.- Л., 1990; НЭП: взгляд со стороны.-М., 1991; Симонов Н.С. Демократическая альтернатива тоталитарному нэпу //История СССР.- 1992.- № 1.- С.48-61; Гимпельсон Е.Г. Политическая система и нэп: неадекватность реформ //Отечественная история.- 1993.- № 2.-С.29-43, та інш.

⁴Дмитренко В.П. Четыре измерения нэпа //Вопр. истории КПСС.- 1991.-№ 3.-С.125-138.

теми дисертації, дає підстави припустити, що існує постійна потреба у продовженні спеціальних ґрунтовних досліджень з історії кооперації; вивченні досвіду минулого нашої країни, а також аналізу паралельного функціонування кооперативної, державної і приватної торгівлі; визначення політики держави щодо всієї кооперації та окремих її видів.

Мета і завдання дисертації. Актуальність та сучасний стан наукової розробки проблеми, що вивчається, визначили мету дисертації - проаналізувати розвиток кооперативного руху у Криму, організаційні засади та будову кооперативних товариств і спілок, тенденції їх розвитку, мотиви та напрямки діяльності, стосунки з кооперативними товариствами в Україні та Росії у період з 1921 року до завершення 20-х років. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань:

- виявити роль споживчої та промислової кооперації в розвитку народного господарства Криму;
- розглянути структуру споживчої та промислової кооперації, її еволюцію в період, який досліджується;
- показати роль і зміст соціальної активності тих, хто брав активну участь у кооперативному будівництві;
- простежити досягнення, труднощі та прорахунки в розвитку кооперації, виявити їх причини;
- визначити роль кооперації в культурно-просвітницькому житті Криму.

Дисертація написана на основі широкого кола джерел. Відповідно до завдання і мети дослідження добиралися та аналізувалися такі джерела:

- документи і матеріали центральних та місцевих партійних органів /друковані, архівні/;
- документи і матеріали вищих та місцевих органів влади /друковані, архівні/;
- документи і матеріали народногосподарських установ та організацій /друковані, архівні/;
- документи і матеріали місцевих кооперативних організацій /друковані, архівні/;
- матеріали періодичної преси.

Під час роботи над темою дослідження були використані партійні документи - матеріали з'їздів та пленумів ЦК, їх заяви, звернення, циркуляри та інструкції, що тією чи іншою мірою торкалися проблеми

кооперації. Широко залучалися також документи місцевих партійних організацій.

Важливою групою архівних джерел є документи, які зберігаються у Російському Центрі збереження та вивчення документів новітньої історії /РЦЗВДНІ/, Державному архіві Російської Федерації /ДАРФ/, Російському державному архіві економіки /РДАЕ/, а також в Російському державному історичному архіві /РДІА/. Це документи кооперативного відділу ЦК партії, матеріали фондів ВРНГ, Наркомату РСІ, наркоматів торгівлі і фінансів, центросоюзу, ВЦРПС, Всесоюзної ради з'їздів біржової торгівлі. Серед них звіти, протоколи засідань, доповіді, огляди. Документи надають велику кількість необхідного фактичного матеріалу практично за всіма сюжетними лініями проблеми, яка досліджується.

Конкретний матеріал про роботу кооперації в Криму знаходиться у фондах Державного архіву Автономної Республіки Крим /ДААРК/. Це фонди Раднаркому Республіки, КримВСНХ, Кримсоюзу, Кримкуст-промсоюзу, ЦСУ та ін. Ці документи дають можливість більш докладно показати складний та суперечливий процес розвитку кооперації, розглянути розвиток споживчої та промислової кооперації.

Серед надрукованих джерел треба зазначити статистичні збірки по народному господарству, де є матеріал і про кооперацію.¹

Багатим джерелом за розмаїттям та широтою показу історії кооперативного будівництва у період, що досліджується, є періодична преса. Газети і журнали 20-х рр. містять інформацію про діяльність центральних та місцевих державних і громадських організацій. Особливу увагу в них приділено економічним сюжетам, у т.ч. кооперації.

В цілому, джерельна база з теми дослідження цілком достатня і достовірна для розкриття проблеми.

Наукова новизна дисертації зумовлена тим, що:

- вперше досліджені процеси кооперативного будівництва в Криму в період проведення нової економічної політики;
- проаналізовані взаємостосунки державних органів з різноманітними артілями, між артілями та об'єднуючими їх спілками;
- виявлений зв'язок між різними видами кооперації в господарській і культурній діяльності Криму;

¹Бюллетень Кримського Центрального статистического управления /1926-1930/. - Симферополь, 1931; Народное хозяйство Крыма. 1922-1930. Статистический справочник. - Симферополь, 1931 та інші.

- акумульовані та виявлені нові статистичні дані по кількісному збільшенню кооперативів;
- виявлена роль центральних об'єднуючих спілок у становленні кооперативної справи;
- показана питома вага та внесок споживчої та промислової кооперації в народне господарство краю.
- проаналізована участь кооператорів у культурно-посвітньому житті.

Методологічною основою дисертації є головні принципи історичного пізнання - об'єктивність та історизм.

Практична значимість роботи полягає в тому, що результати її можуть бути використані у практичній роботі на сучасному розвитку України, під час підготовки як окремих досліджень, так і узагальнюючих праць з соціально-економічної історії України.

Апробація дисертації. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри вітчизняної історії Сімферопольського державного університету та повідомленнях на науково-практичних конференціях "История и перспективы народного хозяйства Крыма" /Ялта, 1991/, "Социально-экономические проблемы края и пути вывода экономики Крыма из кризиса"/Сімферополь, 1994/, викладені в монографіях та публікаціях автора.

Структура роботи. Дисертація викладена на 161 сторінці, складається з вступу, трьох розділів, висновків, приміток, списку використаних джерел та бібліографії.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

У вступі обґрунтовується вибір теми та її хронологічні рамки, визначено актуальність та ступінь розробки, коло джерел, на основі яких виконана робота, сформульовані мета і завдання, а також наукова новизна та практична значимість дисертації.

В першому розділі "Етапи розвитку міської споживчої кооперації" порушуються питання формування споживчих товариств, створення кооперативних спілок, взаємостосунки споживчої кооперації з державними органами, особливості розвитку і місце кооперації в народному господарстві республіки. Вказується, що у 1921 році була створена система, яка охопила весь Крим і складалася з Губспілки з восьми

відділень, 14 багатокрамничних споживчих товариств і 198 сільських розподільників.

4 серпня 1922 р. міська робітничка конференція ухвалила об'єднати всі існуючі кооперативи в один центральний робітничий кооператив. Такий кооператив "Товариш" був сформований і приступив до роботи з обслуговування міського населення. На кінець 1923 р. він нараховував 5780 членів. Збори уповноважених ухвалили новий статут кооператива. Він переходить на господарський розрахунок.

За короткий проміжок часу робітничка кооперація пройшла три етапи свого розвитку. На першому споживчі товариства виступили як апарат розподілу. На другому /по грудень 1923 р./ кооперації довелося спрямувати свою діяльність на галузь збирання і організацію приватних коштів з перетворенням їх в суспільний капітал. Реалізація цієї мети - накопичення капіталу - наносила навіть збитки основному завданню кооперації, тобто безпосередньому обслуговуванню споживача.

З часу обнародування декрету про добровільне членство наступає третій період кооперативного будівництва. Кооперації необхідно було до мінімуму скоротити оргвитрати: апарат в центрі і на місцях, зруйнувати зайві ланки в кооперативній торгівлі.

В березні 1924 року сімферопольська та севастопольська споживкооперації були зараховані до дійсних членів центральної трудової секції Центрспілки. Це давало можливість одержувати фабрично-заводські товари безпосередньо від виробника, обходячи різних посередників. Значно знизились торговельні витрати: якщо на початку 1924 року вони складали майже 24% до обігу, то вже у вересні складали 11%. В подальшому кількісні та якісні показники кримських споживчих товариств продовжували покращуватися. Зростав товарообіг, збільшувалась кількість членів артілей. В умовах нової економічної політики вдалося використати винахідливість населення, його зацікавленість в кінцевому результаті. Елементарні підрахунки показали, що тепер було вигідно бути в кооперативі, який самостійно вирішував свої завдання. В значній мірі цьому успіху сприяли досвід і знання досвідчених кооператорів. Втручання держави в діяльність споживтовариств зруйнувало цей творчий процес.

В другому розділі "Роль та значення сільської споживчої кооперації в народному господарстві краю" розглядаються питання створення і

функціонування сільських споживтовариств, об'єднуючої їх спілки результативності їх діяльності, відповідно до місцевих особливостей.

Дискусія про доцільність райспілок велась в кооперативних колах неодноразово. В результаті було визнано, що єдина спілка, що об'єднує сільську споживкооперацію, - одне вірне вирішення проблеми. 1924-1925 роки були періодом становлення споживчої мережі і Кримспілки. IV збори уповноважених /січень 1924 р./ прийняли рішення, які сприяли успішному розвитку кооперативів: збільшенню пайового внеску і реорганізації районних контор Кримспілки в базові склади без права самостійних закупок, зниження накладних витрат, реорганізації системи обліку товарів. Внаслідок чого кількість службовців зменшилась удвічі.

Основними питаннями даного періоду були: 1) погодження роботи кооперації з держпромисловістю шляхом укладення комісійних договорів по забезпеченню первинної мережі товарами; 2) поширення банківського кредиту; 3) зміни умов кредитування кооперації держпромисловістю та банками. Зростало кооперування населення, збільшувалася кількість споживтовариств і крамниць: на 1.01.1925 р. - 17600, на 1.01.1926 р. - 33236, на 1.01.1927 р. - 48800 чоловік. Обіг споживтовариств складав 5166466 крб.. Поліпшилось співвідношення між позиченими й власними коштами. Але фінансове становище багатьох кооперативів ще залишалось нестійким. Приватний капітал не мав значної долі в торгових обігах сільської споживкооперації. Однак в окремих видах товарів стосунки мали взаємовигідний характер, перш за все в гуртових поставках і закупках зерна та спільної експлуатації складових приміщень і транспорту.

Розташовані в різних районах, володіючи різноманітними фінансовими коштами, можливостями та досвідом, створені з надією допомоги сільському споживачу, кооперативи вносили свій скромний внесок у відбудову народного господарства краю. У своїй діяльності вони опиралися на центр кримської споживчої кооперації - Кримспілку.

Аналіз торговельної роботи, фінансового становища й зростання кооперування дозволяє зробити висновок про повільне, але безперервне зміцнення переважної більшості сільських споживтовариств. Таким чином, поступово завойовувався ринок довіря споживача, покращувалися асортимент і якість товарів, культура обслуговування.

Труднощі перших років повоєнного часу були подолані. Споживтовариствам і об'єднуючій їх спілці вдалося вирішити основне

завдання безперебійного і якісного обслуговування споживача. Все менше в обігу використовувались позичені кошти. На 1929 р. кримська споживкооперація мала міцну фінансову базу, розгалужену торгіву і складську мережу, досвідчених і винахідливих робітників. Однак втручання держави перервало цей цивілізований розвиток і нанесло значної шкоди справі кооперативного будівництва.

В третьому розділі "Становлення і розвиток місцевої промислової кооперації" розглядаються традиції кримських кустарів, які своїм корінням сягають в далеке минуле. Незважаючи на примітивну техніку, коли усі операції виконувалися вручну, якість виробів була високою. В кустарній промисловості Криму було багато самотнього, національного. Виробленням вовняних тканин займалися татари, українці, болгар, естонці. Кримчаки і вірмени були відмінними чоботарями. Вишивальними і повстяними промислами займалися українці, караїми; виробництвом неглазурового посуду і черепиці - греки і татари; металовиробами - росіяни, українці, цигани.

Кримська економічна нарада у 1921 році провела обстеження кустарної промисловості. Було визнано, що ремісничо-кустарні промисли занепадають. Війна, голод, економічна розруха привели до майже повного зруйнування цегляно-черепичного, шкіряно-сап'янового виробництва, ковальського та бляшаного промислів. Відсутність сировини й попиту, низький технічний рівень майстерень і скрутність з майстрами високої кваліфікації вимагали прийняття негайних заходів. Кримська Рада Народного Господарства /КРНГ/ вбачала майбутнє відродження промислів в їх кооперуванні, забезпеченні сировиною і державними замовленнями. Виникла організаційна проблема, яка не знайшла відразу свого вирішення: частина економістів вважала, що промислова кооперація повинна бути об'єднана з господарськими органами /КРНГ/, але багато господарств підтримували точку зору, за якою вся кооперативна робота повинна була зосередитись у спеціальному кооперативному комітеті.

Нарадою було прийнято рішення про заснування Кримської кустарнопромислової спілки /Кримкустпромспілка/. Віднині за статутом спілка стала об'єднанням районних товариств, які, в свою чергу об'єднували кустарні артілі. Затверджувався план роботи Кримкустпромспілки - виробничо-торговельний та фінансовий. Збув

готової продукції відбувався переважно через державні та кооперативні заклади.

Починався якісно новий етап кооперативного руху в кушпромисловості, що відповідало вимогам нової економічної політики. Спілка кустарів заручилася підтримкою уряду і одержала гарантії невтручання в свою діяльність з боку державних органів. Поліпшення ринкової кон'юнктури, зростання сільськогосподарського виробництва, фінансова реформа сприяла подальшому розвитку промислової кооперації, а отже і справжньої артільної справи.

Загальна кількість кустарів на 1 січня 1924 року складала 3300 чоловік. За рік випускалося продукції на 5 млн.крб.. Продукція кустарів у 1924 році складала 30% загальної продукції кримської промисловості. Було створено 145 промислових артілей, які об'єднали 14% загальної кількості кустарів. Запорукою продуктивної роботи були: чітка структурна організація Кримкушпромспілки, що вирішувала складні питання кредитування, організація збуту і постачання; просвіта кустарів та опір на традиції кримських національних промислів.

Кустарні промисли в Криму мали переважно міський характер. Всесоюзний перепис 1926 р. зареєстрував 76,8% кустарів Криму в містах та 23,3% - в селах. Факт переваги в Криму міської кушпромисловості над сільською можна пояснити наступним:

1) в республіці міське населення мало значно більший відсоток по відношенню до всього населення. За переписом 1926 р. в містах мешкало 46,3% (в цілому по країні - 18%);

2) особливістю сільських районів Криму була багаточисленність дрібних і найдрібніших поселень. у 1926 році їх нараховувалося 2642, причому в більшості кількість дворів не перевищувала десяти;

3) кількість міських кустарів у Криму значно зростала за рахунок переселенців. До 1926 р. порівняно з сільськими вона збільшилась на 7279 чоловік (по відношенню до даних Всеросійського перепису 1897 р.).

Гальмом на шляху розвитку кустарних промислів і промкооперації, незважаючи на позитивні зміни і правильно обраний Кримкушпромспілкою курс, була відсутність власних обігових коштів. Як і раніше, гострим був дефіцит на майстрів високої кваліфікації і вкрай важко вирішувалося питання з учнями. На 1.10.1926 р. на одну артілю припадало в середньому 8 учнів, на 1.10.1927 р. - 12, на 1.10.1928 р. - 17, на 1.10.1929 р. - 28. Це не давало можливості урядові приділяти увагу всім

кустарним промислам. Було вирішено зосередитися на промислах, які постачали міському та сільському населенню товари господарського вжитку, а також на національних промислах.

Поступово з поліпшенням стану справ у кустпромисловості та промкооперації серед кустарів зменшувалося безробіття і їхнє становище порівняно з іншими галузями було не таким важким. Збільшився випуск валової продукції. Фінансове становище покращалося, поширились постачальна та збуткова операції. Але одночасно посилювалося і втручання держави в справи кооперації.

У заключній частині дисертації подано узагальнення та висновки. Зокрема, зазначається, що кооперативний рух у Криму пройшов у досліджуваній період декілька стадій, які були обумовлені політичним та економічним розвитком суспільства. На першому етапі кооперативи виступали як апарат розподілення, при повній відсутності матеріальної відповідальності членів товариств. Другий етап характеризується набуванням необхідних коштів. Третій етап починається з моменту обнародування декрету про добровільне членство та характеризується створенням на нових засадах всієї кооперативної системи.

Якщо до середини 20-х років відродження кооперації проходило в основному на характерних для неї засадах функціонування, то в подальшому потенційна загроза деформування кооперативного руху почала переростати у реальну. Це було викликано тим, що держава намагалася за допомогою насаджених до кооперації кадрів і державних важелів реалізувати плани суспільства, несполученого з самою природою кооперації.

Одним з кардинальних напрямків порушення основ кооперації стало примушення її до обслуговування не тих верств та груп населення, які мали потребу в її діяльності, а тих, які повинні були грати провідну роль в будівництві соціалізму. Класовий підхід став домінуючим у діяльності кооперативів усіх рівней, головним в її оцінці.

Другим напрямком порушення основ кооперації був курс на змінення її функцій та згортання характерних для неї засад роботи. Державне керівництво кооперацією виразилося, перш за все, в галузі кредиту. Серйозного удару по кооперації завдало і те, що вона підлягала державному плануванню. Відносно вільний розвиток кооперації на ринкових засадах продовжувався лише 3-4 роки, але до 1927-1928 рр. диктат держави прийняв глобальний характер. Формально зараховані

кооперативними організаціями, споживча та кустарно-промислова кооперації були одержавлені.

Головна причина цього - несумісність кооперації як компонента ринкового господарства, з тим ідеалом соціального устрою, який нав'язувався суспільству командно-адміністративною системою.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Рабочая потребительская и промысловая кооперация //Крым АССР /1921-1945/: Сб. науч. трудов.- Симферополь: Таврия, 1991.- С.95-101.
2. Крымская кооперация. Очерк истории. Монография.- Симферополь: Таврия, 1992.- 121 с.
3. Городская потребительская и промысловая кооперация в Крыму /1921-1929/: Монография.- Симферополь, Крымская академия гуманитарных наук, 1994.- 95 с.
- 4.Таврическая кооперация// Крымский музей. - Симферополь, 1995. - С.66-71.

Николаенко Н.В. Потребительская и промысловая кооперация в Крыму (1921-1929 гг.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. Симферопольский государственный университет, 1997.

Объективный процесс развития народного хозяйства Крыма в 1921-1929 гг. стимулировал возрождение потребительской кооперации, имевшей богатые традиции и появление не существовавшей здесь промысловой кооперации. На смену доминировавшим ранее предприятиям единоличного владения постепенно пришли более эффективные, в условиях новой экономической политики объединения, основанные и функционировавшие на кооперативных принципах. За короткий промежуток времени кооператоры добились значительных хозяйственных показателей и способствовали экономическому развитию края.

Nikolayenko N.V. Consumers' and Producers' Cooperative Societies in the Crimea (1921-1929).

The thesis for a candidate's Degree (History) competition. Speciality 07.00.01 - History of Ukraine. Simferopol State University, 1997.

The objective process of the development of the national economy of the Crimea in 1921-1929 stimulated the revival of consumers' cooperative societies with their rich traditions and the setting up of producers' cooperative societies, a novelty at that time. Individually owned enterprises which prevailed earlier were gradually giving way to associations based on cooperative principles. The latter proved to be more effective under the new economic policy. Over a short period of the time cooperators achieved important economic results favouring the economic development of the area.

Ключові слова: споживча і промислова кооперація.

Підписано до друку 25. 02. 1997 р.

Формат 60x84

Тираж 100 прим.

АТ КІПІ. Ризограф. м. Харків, 310022, Держпром, пр.Леніна, 1,
6 під'їзд, 7 поверх.

AB 37.232